

МЕНЕДЖМЕНТ ТРАНСАКЦІЙНИХ ВИТРАТ ПІДПРИЄМСТВ

<https://doi.org/>

© Комбарова К. С., Горбаль Н. І., 2022

Проаналізовано сутність та роль трансакційних витрат, показано, що їх частка на підприємствах є значною. Виявлено тенденції до зростання таких витрат на вітчизняних підприємствах і вказано причини високого їх рівня. Подано класифікацію трансакційних витрат підприємств. Виділено ключові фактори, які ускладнюють контроль та мінімізацію трансакційних витрат. Наведено приклади виникнення прихованих трансакційних витрат. Описано взаємозв'язок між такими витратами й ланцюгом створення цінності підприємств і показано, що не всі групи трансакційних витрат пов'язані зі стадіями створення продукції. Наведено приклади впливу цих витрат на виробничий процес. Показано, що застосування пропонованих заходів забезпечить зниження трансакційних витрат і позитивно вплине на рівень витрат підприємств загалом й сприятиме підвищенню ефективності їхньої діяльності.

Ключові слова: витрати; трансакційні витрати; управління витратами; приховані витрати; скорочення витрат; підприємство.

Постановка проблеми

Через мінливість ринкового середовища підприємствам доводиться постійно здійснювати пошук резервів для зниження виробничих витрат. Вони витрачають значні кошти на пошук постачальників, покупців, просування продукції на ринку, ліцензії, дотримання якості виробленого товару тощо. Трансакційні витрати (від англ. *transaction cost*) – це витрати, які виникають під час здійснення підприємствами трансакцій. Вони складаються з витрат ресурсів і витрат часу на здійснення угод. Тому головним завданням менеджменту підприємств є мінімізування таких витрат, що й визначає актуальність тематики дослідження.

Формулювання мети та завдань статті

Мета статті – аналізування сутності й значення трансакційних витрат підприємств з метою вдосконалення управління ними, а конкретні завдання: аналізування підходів до визначення поняття “трансакційні витрати”, їх класифікація та описання різних видів таких витрат, формулювання рекомендацій стосовно їх зниження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Ще століття тому трансакційних витрат не виділяли у складі витрат підприємства. Адже такі витрати не обліковуються і не відображаються у фінансовій звітності підприємств окремим рядком, тому їх прирівнювали до нуля. Поняття “трансакційні витрати” вперше використав лауреат Нобелівської премії Р. Коуз у статті “Природа фірми” в 1937 р. [11]. Воно стало одним із центральних понять нової інституційної економіки. Цю концепцію надалі розробляли багато відомих економістів, про що, зокрема, йдеться в [12].

Загалом є два погляди на концепцію трансакційних витрат [9]. Перший зосереджується на ролі трансакційних витрат у формуванні розподілу прав власності. Другий – “неокласичний” (від початку 50-х років ХХ ст.) визначає трансакційні витрати вужче й чіткіше, і часто аналізує їх як ідентичні транспортним зборам або податкам [13].

Однак через недостатність теоретичних і практичних засад, пов’язаних із дослідженням менеджменту витрат підприємств у контексті мінімізації рівня трансакційних витрат, актуальними є дослідження, спрямовані на розроблення нових підходів та методів їх визначення й управління ними.

Виклад основного матеріалу

Трансакційні витрати в Економічній енциклопедії визначають як “витрати у сфері обміну, пов’язані з актами купівлі-продажу, переданням прав власності”, підкреслюючи, що вони прямо не пов’язані з виробничим процесом підприємств, а з організаційними питаннями їхньої діяльності [1–3, 5]. Оскільки підприємства постійно взаємодіють зі значною кількістю різних контрагентів (покупці, конкуренти, гуртові й роздрібні продавці, постачальники, дистриб’ютори, дилери, державні установи), це зумовлює високі трансакційні витрати підприємств [4]. Сучасні умови їхньої діяльності передбачають збільшення частки трансакційних витрат, що пов’язано із розширенням кола контрагентів, безперервним збільшенням потоку інформації, специфічними витратами, залежними від чинників власності тощо [5].

Трансакційні витрати [13] пов’язані із пошуком і переговорами з відповідним партнером, а також моніторингом його ефективності, адже потенційний партнер може діяти на свій розсуд чи навіть опортуністично, що створює проблеми моніторингу ефективності діяльності.

Автор [5] пише, що в США та ЄС на покриття трансакційних витрат йде до 50 % вартості виготовленої продукції, а обсяги трансакційних витрат у ВВП різних країн стали схожими останніми роками. Автори [6] вважають, що “в Україні середні трансакційні витрати залишаються на високому рівні через існування неефективних інститутів, адміністративних перешкод і обмежень”. А через високі трансакційні витрати зменшується кількість та обсяг потенційних угод, що врешті призводить до зростання витрат підприємств. Адже збільшення трансакційних витрат веде до підвищення ціни та зменшення обсягу продажу.

У праці [8] зроблено висновок про зростання в Україні кількості підприємств трансакційного сектору. Їх частка у загальній кількості підприємств/організацій у 2018 р. становила 38,8 %, у 2019 р. – 40,3 %, а у 2020 р. – 41,6 %. Трансакційний сектор у 2018 р. представляли 780,3 тис. підприємств/організацій, у 2019 р. – 783,3 тис., у 2020 р. – 820,8 тис.

Тому Україна, поряд із іншими, є країною із високими трансакційними витратами для бізнесу, що необхідно враховувати в управлінні витратами.

Також вчені підкреслюють у своїх роботах, що трансакційні витрати є ірраціональними, зазначаючи, що “загальний висновок, який можна зробити на основі теорії трансакційних витрат, полягає в тому, що поділ праці та операції обміну, на яких ґрунтується економічна діяльність у рамках ринкової моделі, призводять до величезних і нераціональних з точки зору суспільної корисності витрат”. Трансакційні витрати стали ключовим фактором природного відбору підприємств, сигналізуючи про необхідність змін організаційної структури з метою забезпечення міцної позиції компанії на ринку. Інакше кажучи, трансакційні витрати можна розглядати як своєрідний індикатор необхідності змін у внутрішній структурі підприємств, формах і методах їх співпраці із контрагентами, напрямках їхньої діяльності, сегментах ринку тощо.

Процес управління трансакційними витратами непростий, адже їх неможливо повністю відобразити в облікових даних [8]. Такі витрати традиційно розподіляють на витрати: пов’язані з переговорами; на пошук інформації; на вимірювання; такі, що виникають через необхідність захисту прав власності та опортуністичної поведінки контрагентів (табл. 1) [5].

Класифікація трансакційних витрат підприємств

Трансакційні витрати				
1. Витрати на пошук інформації	2. Витрати на проведення переговорів	3. Витрати на вимірювання	4. Витрати на захист прав власності	5. Витрати опортуністичної поведінки контрагентів
– Інформація про конкурентів – Інформація про покупців – Інформація про постачальників	– Представницькі витрати – Витрати на юридичне оформлення договорів	– Витрати на контроль якості сировини й продукції – Витрати на контроль кількості сировини й продукції	– Витрати на отримання документів на право власності – Оплата послуг державних і судових органів	– Витрати на виявлення порушників договору – Втрати через невідповідальні дії контрагентів – Втрати через притягнення до відповідальності контрагентів за порушення умов

Як бачимо з табл. 1, трансакційні витрати пов'язані із вторинними процесами в діяльності фірм. Щоб ефективно управляти трансакційними витратами, необхідно чітко розуміти витрати та збитки підприємства, хоча такі цифри складно отримати з фінансових звітів.

Розглянемо кожен поданий вид трансакційних витрат як підгрунття загальної їх оцінки. Трансакційні витрати на пошук інформації передбачають збирання інформації про покупців, постачальників та конкурентів. Переговорний процес потребує процедурних витрат, пов'язаних із їх організуванням і проведенням, прийняттям рішень, підписанням і юридичним забезпеченням угод на належному рівні. Виконуючи умови договору, суб'єкт господарювання здійснює витрати, пов'язані з дотриманням його умов (у країнах із недосконалими механізмами захисту власності вартість захисту прав власності висока). Витрати через опортуністичну поведінку контрагентів виникають, коли одна сторона договірних умов хоче отримати переваги за рахунок іншої.

Автори [10] пропонують систему чинників виникнення трансакційних витрат у процесі виробництва (табл. 2), що відповідно зумовлюють різні їх види.

Таблиця 2

Система чинників виникнення трансакційних витрат у процесі виробництва

Фактори виробництва	Виробничий процес		
	передвиробничий етап	виробничий етап	поствиробничий етап
Матеріальні та фінансові	специфіка активів	зловживання та агентські витрати	оцінювання результатів і виконання договорів
Людський капітал	інформаційні обмеження і специфіка активів	витрати координування	
Інтенсивність праці	–	ухилення від виконання договорів	

Крім традиційних, виділяють і приховані трансакційні витрати [2, 5, 13], наприклад, унаслідок прийняття нерациональних рішень через неякісну, неповну чи недостовірну інформацію, чи внаслідок дії зовнішніх чинників: отримання неякісної сировини, заміни одних матеріалів на інші, втрати частини майна через неякісно оформлені договори тощо.

Отже, хоча транзакційні витрати не враховують під час виробничих процесів, вони впливають на них. Тому для ефективнішого управління витратами транзакційні витрати потрібно мінімізувати на кожній стадії ланцюга створення цінності підприємств (табл. 3) [5].

Таблиця 3

Транзакційні витрати підприємств на різних стадіях створення цінності

Транзакційні витрати	Стадії створення продукції
1. Витрати на пошук інформації	1. Маркетингові дослідження, матеріально-технічне забезпечення, виробництво, зберігання, реалізація, післяпродажне обслуговування
2. Витрати на проведення переговорів	2. Матеріально-технічне забезпечення, маркетингові дослідження, реалізація, післяпродажне обслуговування
3. Витрати вимірювання	3. Виробництво, зберігання, реалізація, матеріально-технічне забезпечення
4. Витрати на захист прав власності	4. Зберігання, реалізація
5. Витрати опортуністичної поведінки контрагентів	5. Реалізація, зберігання, матеріально-технічне забезпечення

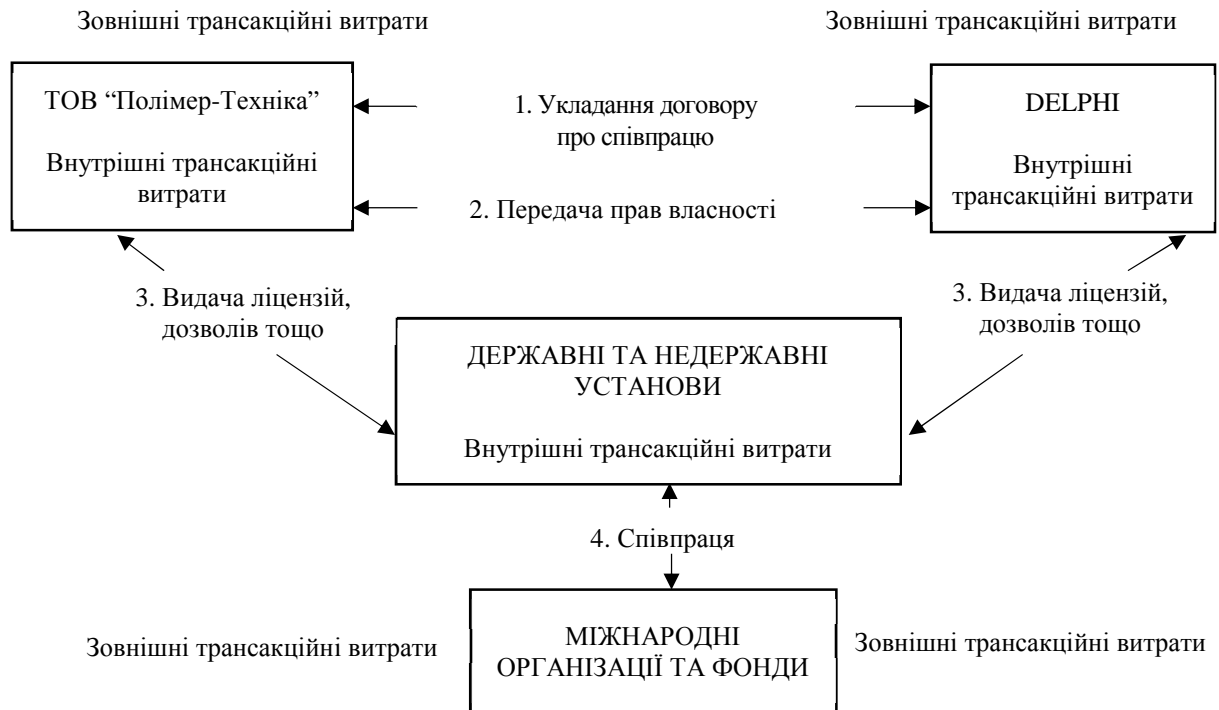
Хоча певні транзакційні витрати виникають не на кожній стадії ланцюга, загалом їх мінімізація доцільна на кожній стадії, для чого необхідне:

- оптимізування процедур збирання й аналізу інформації, контролю;
- створення та постійне оновлення інформаційних баз щодо контрагентів;
- грамотне й продумане укладання договорів із контрагентами;
- оптимізування договорів для зменшення кількості й підвищення ефективності транзакцій;
- попереднє детальне планування та складання довгострокових угод з контрагентами та аналіз можливостей вертикальної інтеграції;
- уніфікація і стандартизація контрольних процедур та документації;
- постійний перегляд внутрішніх стандартів на підприємстві.

Транзакційні витрати можна вважати також елементом маркетингової діяльності. В цьому випадку зниження транзакційних витрат підприємства доцільно досягати через мінімізацію витрат на маркетинг, а саме рішення можна знайти у власній організаційній структурі, що залежить і від управлінців, і від працівників. Маркетинг на підприємстві функціонує як єдиний механізм, відповідно наявні єдині збутові мережі та стандарти роботи з інформацією, що призводить до мінімізації транзакційних витрат, які пов'язані із дослідженням ринків, пошуком контрагентів, постачальників, клієнтів, розробленням маркетингових рішень. Отже, мінімізація транзакційних витрат залежить і від системи маркетингу на підприємстві.

Загалом коло проблем, пов'язаних із обліком та аналізом управління транзакційними витратами, спричинене відсутністю структурованої інформаційної бази щодо їх суми, рівня, і структури; певні компоненти операційних витрат відображаються як адміністративні витрати (представницькі витрати, витрати на відрядження, придбання ліцензій), витрати на маркетинг (витрати на рекламу, гарантійний ремонт), інші операції та витрати, фінансові та інвестиційні витрати. Окреме відображення транзакційних витрат на окремих рахунках для обліку операційних витрат призводить до недооцінки їх загального впливу на результати діяльності суб'єкта господарювання (витрати, собівартість, прибуток, конкурентоспроможність).

Оскільки транзакційні витрати значною мірою впливають на фінансово-господарську діяльність підприємств, доцільно аналізувати особливості їх виникнення з урахуванням природи цих витрат. Спрощену схему виникнення транзакційних витрат у процесі взаємодії суб'єктів господарювання на прикладі машинобудівного підприємства ТОВ "Полімер-Техніка" подано на рисунку.

Спрощена схема виникнення трансакційних витрат у ТОВ "Полімер-Техніка"

З рисунка видно, що трансакційні витрати виникають між підприємствами, коли вони укладають угоди про співпрацю (1). Зокрема, вони виникають до укладення угоди і пов'язані з пошуком клієнтів, переговорами та узгодженням інтересів. Інша ж частина трансакційних витрат (2) виникає під час виконання зобов'язань за угодою між сторонами. Це витрати, пов'язані з контролем за виконанням пунктів контракту, їх адаптацією до змін на ринку або в окремому його сегменті. Крім того, трансакційні витрати, пов'язані з управлінням та діяльністю підприємства (3), виникають під час його взаємодії із державними (фіскальна служба, уряд, митниця, депутатський корпус, судові органи) та недержавними (страхова компанія, нотаріальна контора, банк) установами у процесі отримання дозволів на певну діяльність, сплати податків і неподаткових платежів, митного оформлення товарів тощо.

Трансакційні витрати, що виникають під час взаємодії між підприємствами, є витратами мікрорівня, що впливають на діяльність будь-якого підприємства. Натомість витрати на макрорівні, що виникають у ході співпраці з міжнародними організаціями та фондами (4), пов'язані переважно із отриманням кредиту чи фінансової допомоги. Вони важливі для окремих держав. Здійснюючи таку співпрацю, уряди країн реалізують свої вимоги, щоб розвивати тіснішу співпрацю з міжнародними організаціями та фондами та відповідати вимогам.

На рисунку показано, що трансакційні витрати можуть мати внутрішні та зовнішні форми прояву. Внутрішні витрати можуть виникати в процесі взаємодії між акціонерами та керівництвом підприємства, підприємством і його працівниками. Зовнішні ж витрати виходять за межі підприємства та виникають під час його взаємодії з іншими учасниками економічної системи.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Дослідження дало можливість уточнити сутність, значення трансакційних витрат, описати їх види за різними ознаками класифікації, запропонувати способи вдосконалення управління ними. Загалом зростання масштабів діяльності підприємств через приєднання до їх складу суміжних виробництв може зумовити зниження трансакційних витрат. Натомість через збільшення розмірів підприємства й ускладнення його структури зростають витрати на загальний його менеджмент.

Оптимального розміру підприємства можна досягти тоді, коли економія від зменшення транзакційних витрат, пов'язана зі збільшенням підприємства, дорівнюватиме додатковим витратам на управління ним. Запропоновані заходи дадуть змогу знизити транзакційні витрати, й відповідно загальний рівень витрат підприємств, відповідно підвищуючи ефективність його діяльності. Подальші дослідження доцільно спрямувати на методи зменшення кожного підвиду транзакційних витрат.

Список літератури

1. Власенко Т. А. (2018). Забезпечення ефективності менеджменту персоналу за рахунок управління транзакційними витратами: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04; Харк. нац. екон. ун-т. Харків, 20 с.
2. Гавкалова Н. Л., Власенко Т. А. (2021). Дослідження впливу транзакційних витрат підприємства на ефективність менеджменту персоналу на прикладі підприємств Харківського регіону. *Теорія та практика державного управління*, 1(32). С. 204–211.
3. Зосименко Т. І. (2010). Індикатори транзакційних витрат в процесі трансформації економічної системи. *Ефективна економіка*, 2. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=143>.
4. Коцкулич Т. (2014). Транзакційні витрати: основні аспекти теорії транзакційних витрат як фактора оптимізації діяльності підприємств. *Економіст*, 7. С. 36–39.
5. Лабурцева О. І. (2019). Управління витратами підприємства в контексті мінімізації рівня транзакційних витрат. *Економічний простір*, 150. С. 61–65.
6. Сторожук Т. М., Бестюк А. М. (2021). Актуальні питання обліку транзакційних витрат та втрат. *Прийзовський економічний вісник*, 1(24). С. 221–227.
7. Якименко-Терещенко Н. В., Єршова Н. Ю., Милова К. А. (2022). Напрямки удосконалення обліку та контролю транзакційних витрат при прийнятті управлінських рішень для підвищення конкурентоспроможності підприємства. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*, 1 (124). С. 99–105.
8. Allen D. W. (1999). Transaction costs. *Encyclopedia of law and economics*.
9. Alston L. J., Gillespie W. (1989). Resource coordination and transaction costs: A framework for analyzing the firm/market boundary. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 11(2), 191–212.
10. Coase R. (1937). The Nature of the Firm. *Economica*, 4 (16), 386–405.
11. Shahab S. (2022). Transaction Costs in Planning Literature: A Systematic Review. *Journal of Planning Literature*, 37(3), 403–414.
12. Yousuf A. (2017). Transaction Costs: A Conceptual Framework. *International Journal of Engineering and Management Sciences*, 2, 131–139. 10.21791/IJEMS.2017.3.13.

References

1. Vlasenko T. A. (2018). Zabezpechennia efektyvnosti menedzhmentu personalu za rakhunok upravlinnia transaktsiinykh vytratamy [Ensuring the effectiveness of personnel management through the management of transaction costs]: autoref. PhD thesis: 08.00.04; Kharkiv national economy University. Kh., 20 p.
2. Havkalova N. L., Vlasenko T. A. (2021). Doslidzhennia vplyvu transaktsiinykh vytrat pidpriemstva na efektyvnist menedzhmentu personalu na prykladi pidpriemstv Kharkivskoho rehionu [Study of the impact of transaction costs of the enterprise on the effectiveness of personnel management on the example of enterprises of the Kharkiv region]. *Theory and practice of public administration*, 1(32), 204–211.
3. Zosimenko T. I. (2010). Indykatory transaktsiinykh vytrat v protsesi transformatsii ekonomichnoi systemy [Indicators of transaction costs in the process of transformation of the economic system]. *Effective economy*, 2. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=143>.
4. Kotskulych T. (2014). Transanktsiini vytraty: osnovni aspekty teorii transanktsiinykh vytrat yak faktora optymizatsii diialnosti pidpriemstv [Transaction costs: the main aspects of the theory of transaction costs as a factor in the optimization of enterprise activity]. *Economist*, 7, 36–39.
5. Laburtseva O. I. (2019). Upravlinnia vytratamy pidpriemstva v konteksti minimizatsii rivnia transaktsiinykh vytrat [Enterprise cost management in the context of minimizing the level of transaction costs]. *Economic space*, 150, 61-65.
6. Storozhuk T. M., Bestyuk A. M. (2021). Aktualni pytannia obliku transaktsiinykh vytrat ta vtrat [Current issues of accounting for transaction costs and losses]. *Pryazovsky Economic Bulletin*, 1(24), 221–227.
8. Yakymenko-Tereshchenko N. V., Yershova N. Yu., Mylova K. A. (2022). Napriamky udoskonalennia obliku ta kontroliu transaktsiinykh vytrat pry pryiniatti upravlinskykh rishen dlia pidvyshchennia konkurentospromozhnosti

pidprijemstva [Directions for improving the accounting and control of transaction costs when making management decisions to increase the competitiveness of the enterprise]. State and regions. Series: Economics and Entrepreneurship, 1 (124), 99–105.

9. Allen D. W. (1999). Transaction costs. Encyclopedia of law and economics.

10. Alston, L. J., Gillespie, W. (1989). Resource coordination and transaction costs: a framework for analyzing the firm/market boundary. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 11(2), 191–212.

11. Coase R. (1937). The Nature of the Firm. *Economica*, 4 (16), 386–405.

12. Shahab S. (2022). Transaction Costs in Planning Literature: A Systematic Review. *Journal of Planning Literature*, 37(3), 403–414.

13. Yousuf A. (2017). Transaction Costs: A Conceptual Framework. *International Journal of Engineering and Management Sciences*, 2, 131–139. 10.21791/IJEMS.2017.3.13.

K. S. Kombarova, N. I. Horbal
Lviv Polytechnic National University

MANAGEMENT OF TRANSACTION COSTS OF ENTERPRISES

© *Kombarova K. S., Horbal N. I., 2022*

The essence and role of transaction costs are analyzed; it is shown that their share in enterprises is significant. Transaction costs, in particular, are defined as costs in the field of exchange related to acts of sale, transfer of property rights, emphasizing that they are not directly related to the production process of enterprises, but to organizational issues of their activities. Modern business conditions lead to an increase of transaction costs, associated with an expansion of the range of counterparties, a continuous increase in information flows, specific costs depending on ownership factors, etc.

Trends in growth of such costs at domestic enterprises were identified and reasons for their high level were given. Classification of transaction costs of enterprises is presented. Key factors that complicate the control and minimization of transaction costs are highlighted. Examples of hidden transaction costs are given. Relationship between such costs and the value creation chain of enterprises is described, and it is shown that not all groups of transaction costs are related to the stages of product creation. Examples of impact of these costs on a production process are presented.

In general, increase in the scale of enterprises' activities due to the addition of related industries to their composition can lead to a decrease in transaction costs. On the other hand, due to the increase in a size of the enterprise and the complexity of its structure, the costs of its general management are increasing. The optimal size of the enterprise can be reached when the savings from the reduction of transaction costs associated with the growth of the enterprise will become equal to the additional costs of managing it.

It is shown that application of the proposed measures will ensure reduction of transaction costs and will positively affect the level of expenses of enterprises in general and contribute to the growth of the efficiency of their activities.

Key words: costs; transaction costs; cost management; hidden costs; cost reduction; enterprise.